

שמרה ודרישה

פרשת יתרו

(ד"ה א' כ"ח ח')

Issue #29

A publication of K'hal Adath Jeshurun of Monsey

בענין עשיית לרות ותמונות

“לא תעשון אתי...” (שמות כ' י"ט)

“You shall not make [images of what is] with me...”

Klal Yisrael has just concluded witnessing the tremendous revelations at Har Sinai. To them, the existence and Kingship of Hashem is clear beyond all doubt. At this moment of intense clarity in Emunah, Hashem reiterates to Moshe the commandment not to fashion images of any kind, lest they be drawn to serve them. In this succinct commandment, three categories of images are forbidden. 1) לא תעשון כדמות משמי – Do not fashion vessels and structures similar to those used to serve me in the Bais Hamikdosh, for your own personal use. 2) לא תעשון כדמות משמי עליון – Do not create images in the likeness of the angels and heavenly bodies (e.g. the sun and moon). 3) לא תעשון אותי – Do not create an image similar to My likeness (i.e. the form of a human, who is created in the form of Hashem)¹. Each of these categories has many different aspects, of which we will try to discuss some of them.

Replicating the Bais Hamikdosh: The first category of prohibitions, includes creating vessels that are similar to the vessels of the Bais Hamikdosh, or building structures similar to the Bais Hamikdosh. This is to instill in us the proper awe and respect for the Bais Hamikdosh, by not allowing it or its replication to be used for mundane purposes². For example, it is prohibited to create a Menora with seven branches, since that would be the same as the Menora of the Bais Hamikdosh. If one makes a Menora of six or eight branches it is permitted, since such a vessel was never used in the Bais Hamikdosh. Although the Menora in the Bais Hamikdosh was made of gold and had many specific intricate engravings on it, these details are not crucial for the Menora. In fact the Chashmonaim after defeating the Greeks and returning to the devastated and defiled Bais Hamikdosh, used a Menora made of simple iron poles until they could afford to recreate a gold one. The height and size of the Menora is also not crucial³.

The Acharonim dispute regarding the use of seven-branch candelabras that were commonly used by certain communities in the Shul. (Our Shul has two such Menoras hanging on the front wall, used to indicate Shabbos and other Yomim Tovim. These may also have other redeeming factors not discussed here⁴.) According to many Acharonim, as long as they do not have seven oil lamps (one on each branch), they are not usable in the Bais Hamikdosh and are permitted for everyday use⁵. Others strongly disagree, that even a Menora that is not technically usable in the Bais Hamikdosh is still forbidden, as long as it has seven branches⁶.

Another aspect of this Issur is creating a structure in the same dimensions as the Bais Hamikdosh or the אולם – the antechamber to the Heichal. Some Acharonim further prohibit creating a model that looks the same as the Bais Hamikdosh, even if the dimensions are much smaller⁷. However, when the purpose of creating the vessel or structure is to teach or learn the details of these items, it is permitted⁸. This is the basis for the permissibility of many institutions that create models of the Beis Hamikdosh and its Keilim, some in exact detail and size.

¹ ע"ז מ"ב ע"ב וכל הסוגיא שם. ובפי' המאמר לא תעשון אותי, ופירש"י כדמותי, כתב החינוך במצוה ל"ט דהיינו משום שהאדם נעשה בצלמנו כדמותנו וא"כ העושה צורת אדם הוה כמו צורת עליון כביכול. ועל נפש החיים ש"א מש"כ בענין זה, ודוק. ובט"ז (יו"ד ס' קמ"א סק"י"ב) פי' דהיינו הצורה שהקב"ה מראה עצמו לנביאים שהיא בצורת אדם. ² מנח"ח שם אות א' ³ ע"ז שם ור"ה כ"ד, "כדרך שעשו בית חשמונאי... שפודים של ברזל היו וחיפום בבעץ, העשירו וכו' חזרו והעשירו עשאו של זהב." וע' ברמב"ם (בית הבחירה פ"ג ה"ז) דז' קנים וז' נרות מעכבין בין שעשאוהו של זהב בין של שאר מתכת, אבל הגביעים ושאר הדברים אין מעכבין כ"א בשל זהב. ובמהרי"ק שרש ע"ה כתב דגם הגובה של י"ח טפחים אינו מעכב כיון דלא כתיבא בהדיא בקרא, ורק למדוהו מגימטרי' של "זזה", כדאיתא בתוס' מנחות (כח:). וכ"פ השו"ע יו"ד ס' קמ"א ס"ח דאסור לעשות מנורה של ז' קנים אפי' אינו גבוה י"ח טפחים ובלי גביעים, ופי' הש"ך סקל"ו דהיינו כיון דדברים אלו אינם מעכבים. וע' ברעק"א שם שהביא מס' בכור שור שהשיג עליו מהרמב"ם הנ"ל דמעכבין עכ"פ בשל זהב, ע"ש. וע"ע ח"י חת"ס שם.

⁴ כגון שאין לה ירך ואין נירותיה שוין וכו', ויל"ע ואכמ"ל. וכל זה לענין העשי', אבל אם כבר עשאה כתב בס' מקור מים חיים דמותר. אולם בברכ"י אסר לקיימה אפי' עשאה עכו"ם, ומסיק דאע"פ שיש חלוקים, "כל המקיל עתיד ליתן את הדין".

⁵ ע"ז בשו"ת הכ"צ (ס') שמתיר כשאין לה ז' נרות אפי' יש לה ז' קנים, וע' יד אפרים, וכו"כ בלבושי מרדכי (יו"ד מהדו"ת ס' ס"ח). וע' בשו"ת שו"מ (מהדו"ק ח"ג ס' ע"א) שחולק וס"ל דכל שיש לה ז' קנים אסור אפי' אם ח' נרות, ע"ש.

⁶ ע' בפת"י בשם ס' בכור שור דאפי' אם חסר איזה דבר המעכב במקדש מ"מ אסור לעשותה כל שיש לה ז' קנים, ובמשנת חכמים חולק עליו דאם חסר דבר המעכב מותר. ומסיק דיש להחמיר באיסור תורה וכמ"ש המהרי"ק בשרש ע"ה ע"ש.

⁷ ע"ז מ"ג ע"א ברש"י ד"ה בית, כתב דדוקא ברחבו וגבהו ורומו אבל נשתנה במקצת מותר, וכ"פ השו"ע שם ס"ח, ובפת"ת דן אם כגובה בית ראשון (ל' אמה) או כגובה בית שני (מ' אמה). אולם באג"מ (יו"ד ג' ס' ל"ג) הביא בשם הגר"ח זוננפלד שאסר אף לעשות קטנים, והאריך להשיג עליו דאסור רק כמדת גבהו, ומסיק מותר בקטנים ובפרט אם היא כדי להתלמד כדלקמן. אמנם בחי' חת"ס ע"ז שם כתב דהא דאמרינן דדוקא דמידתו אסור, היינו דוקא כשאינו עושה תבניתו כמראית ההיכל או האולם רק בונה סתם בנין באותה מדה, אבל אם עושה כתבנית צורת ההיכל אין נפק"מ במדתו ואסורה. ויל"ע דלכאורה ל"מ כן במאירי ובריטב"א שם, וכן בטור ל"מ כן ע"ש.

⁸ שם "אבל אתה למד להבין ולהורות". וע' בשו"ת מנח"י (ח"י ס' ע"ג) שדן ביצור הזה ומתיר משני טעמים, א' דהוה להבין ולהורות וכו' דאינו משתמש בו לצורך הדיוט ואינו ממשמש בשרביטו של מלך ומשוה כבוד עבד לכבוד רבו ח"ו.

Images of Heavenly Bodies: The second category includes making images of angels or other heavenly bodies such as the sun and the moon. The Rishonim say, that since from our perspective, the sun and the moon are seen as two dimensional and not three, it is prohibited to draw a picture of the sun and the moon even two dimensionally⁹. The Torah itself only prohibited the creation of these images. If a non-Jew made the image it is permitted to own Min Hatorah. Chazal further extended the Issur to even possession of such images, since people will suspect that one is worshipping them. The Netziv and other Poskim comment, that since the purpose of Chazal forbidding the ownership of these items was so one would not be suspect of worshipping them, nowadays that nobody worships idols such as these, it is permitted to own them if a non-Jew made them. To create these images is still forbidden Min Hatorah, even nowadays¹⁰.

The image of the moon is defined as even just a thin crescent which clearly represents the image of a moon¹¹. The image of the sun is always a full sphere, and is forbidden when it clearly is representing a sun. Even if a child draws a picture of the sun or moon, if it is identifiable as such by an adult, it is forbidden¹². For this reason, many people draw the sun in the top corner of the page, only drawing a portion of it. Similarly, to photograph the sun or moon (e.g. taking a picture of the sunset) is forbidden according to some Poskim, since this is considered creating the image¹³. Even those who permit photographing the sun or moon, may rule more stringently regarding "Polaroid" cameras¹⁴ or digital cameras where the picture is produced instantly, (for practical Shailos a Rav should be consulted). Astronomy books, encyclopedias, and any other form of pictures, are permitted to own according to the above Poskim who permit ownership nowadays. Drawings of stars, are usually not accurately depicted as they appear in the sky, rather they are drawn as five or six-cornered shape. This type of drawing is permitted¹⁵. A photograph of a star is the same as that of the sun or moon and is forbidden.

Also included in this Issur is drawing the "Mazalos". The Mazalos are the 12 constellations, each representing a different month. In some Machzorim, in Tefillas Geshem, the symbols of these Mazalos are depicted. According to the Taz, this is forbidden. The Shach argues that since the purpose of these drawings is to understand the different Mazalos, it is permitted for purposes of learning, as mentioned above¹⁶.

It is also forbidden to create or own a figure that looks like an angel or any of the other spiritual beings in Shomayim. Although one type of angels possesses four faces, an eagle, an ox, a lion, and a human, according to the Rambam and Shulchan Aruch, with the exception of the human form, any of these forms are permitted when rendered on their own, since in Shomayim they are only together as one form, never separate¹⁷. This is one of the reasons for the permissibility of creating images of lions on the Aron

⁹ הרמב"ם (הל' ע"ז פ"ג ה"א) מחלק בין צורת אדם לצורת חמה ולבנה, דבצורת אדם אסור רק בבולטין וצורת חמה אסור אפי' בצירור על הלוח או בשוקעת, והשיג עליו הראב"ד וכתב דדינם שוה, ובין בצורת אדם בין בצורת חמה אפי' בשוקעת אסור לישראל לעשות, ואם עשה לו עכו"ם מותר להשהותה, דאין חשדא אלא בבולטין. וכתב הר"ן דטעמא של הרמב"ם דמחלק הוא משום דנראים ברקיע כאינם בולטין, וכ"כ התוס' שם והרא"ש והכ"מ, והטור בשם ר"ת, והסמ"ג והש"ג, וכ"פ בש"ע שם ס"ד.
¹⁰ הגמ' שם מקשה מהא דאיתא בר"ה כ"ד שר"ג עשה צורות של לבנה כדי לבחון העדים אם באמת ראו התחדשות הלבנה כהוגן, ומקשה הא אסור לעשות צורת הלבנה, ומתוך שאני ר"ג שאחרים עשו לו, ושוב מקשה, דמ"מ אסור משום חשדא ומשני דאצל ר"ג לית בה חשדא דהוה כברבים (ואינו חשוד שעובדו בצינעא). ובתוד"ה והא רב יהודה, פי' דלמסקנא הא דאמרין "משום חשדא" אינו שיחשדוהו שעשאו באיסור ועבר אל"א תעשון" אלא הוה חשדא שעובדה לע"ז, וכ"כ כל הראשונים: הרמב"ם שם ה"י, הרמב"ן ה"ן השאלות והבה"ג. ועפ"ז כתב הנצי"ב במשיב דבר ח"ב ס' י"א והעמק שאלה ס' נ"ז אות ג', וכע"ז כתב הגר"א בביאורו שם אות י"ח וז"ל, וכ"כ החכמ"א כלל פ"ה (ע' בינת אדם פ"ט) דבזה"ז דליכא חשדא דע"ז מותרת. וע"ע שו"ת זקן אהרן מ"ז ושו"ת יביע אומר ח"ג ס"ח אות ו'. ואין להקשות ע"ז דהא אפי' אם בטלה טעמא של גזירה, הגזירה עצמה אינה בטילה אם לא ע"י בי"ד הגדול ממנו בחכמה ומנין, דהכא צורת הגזירה היה דוקא באופן שרק אם יש לחשוש אסור, כדמוכח שם שלר"ג מותר כיון שהיה נשיא ואין חשד, ודו"ק. וע' אג"מ יו"ד ב' נ"ה דס"ל דלמסקנא שנדחה תי' "אחרים עשו לו", שוב אין האיסור משום חשדא, ולדידי' אין שייך להתיר כ"ל.
¹¹ בס' אור הקרות (פ' בא) הקשה דאך שייך שצורות של ר"ג היו אסורין, הא לא הוה אלא כדמות לבנה בחידושה שהיא קו קטנה ביותר. וכתב עליו המנח"ח שם אות ט' דאה"נ דאפילו קו קטן אסור כל שנראית כמו לבנה, ע"ש.
¹² אג"מ אור"ח ח"ה ס"ט אות ו' דיש לאסור לקטנים שהגיעו לחינוך אם הגדולים יכולים לזהות שזהו צורת חמה או לבנה, וכמש"כ הש"ך שם סק"ח והט"ז סק"ג דגם כל צורה הדומה לחמה אסורה ולא רק צורות שהם כמו סמל לחמה ולבנה שאסר הרמ"א ס"ג. וצ"ע דבהרבה ישיבות בפ' וישב מצירין הילדים צורת חלום יוסף אם חמה ולבנה וי"א נכבים, וכן עושים עוד דברים כאלו, ואולי סומכין להתיר מטעם דהוה להבין ולהורות.

¹³ בענין צילום במצלמה יש הרבה ענפים לדון בה וקצרה היריעה, אמנם מתחילה צריך להבין אי נחשב ע"י לחיצתו בכפתור (flash button) שעל המצלמה (camera) נחשב כעושה הצילום על סרט הצילום (film) או שנחשב רק כגרמא. וע' בשו"ת חת"ס (אה"ע ח"א ס' כ') דכ"מ דכתב בתורה "לא תעשה", גרמא מותרת, וע' חזו"א (אור"ח ס' ל"ו ד"ה הורש), דכל שבעת לחיצת כפתור נעשית הפעולה מיד ע"י מכונה אינה נחשב לגרמא והוי כמעשה בידים, וע"ע בשש"כ ח"ב ס' ס"ו אות ר"א, ושו"ת דבר אברהם (ח"ג ס' י"ג אות ג') ומש"כ עליו בציץ אליעזר (ח"ו ס' ט"ו וח"ה ס"ו) לענין טוויית ציצית ע"י מכונה. וראה גם באחיעזר (ח"ב יו"ד ס' מ"ח אות כ') אם מותר לשרוף אזכרות ע"י גרמא כזה. ובש"ד"ח מחמיר דאפי' אם אינו נעשית מיד נחשב מעשה בידים ע' מע' מ' כלל י"א, ומש"כ עליו בס' עטרת פז ח"ב יו"ד ס"ד וביביע אומר ח"ד אור"ח ס' ל"ו ה'. (וסברות הללו לא שייך לפלוגתת האחרונים לענין מצות מכונה אם נחשב לשמה או לא, דאפי' אי נימא דהוה גרמא אפשר דנקרא לשמה, ע' ציץ אליעזר ח"ו ס' ט"ו ושו"ת דברי חיים ס"ב, וע"ע שו"ת יד הלוי ח"א ס' פ"ט וח"ג ס' ל"ב ול"ג מש"כ בענין זה). עוד יש לעיין במה שהעיר השואל בשו"ת מנח"י ח"ו ס' ע"ב דמה שגרשם על סרט הצילום הוה הפוך ממראיתו ונראית כנקודה שחורה ואין זה צורת חמה, וכן בלא"ה אפשר דכיון דאין צורה זו נראית לעין כ"א ע"י שרייתו בחומרים (chemicals) מיוחדים, אינו נחשב לעשית צורה ככלל. ולענין היתר פתיחת התמונות ע"י החנות, לכאורה הפותח עושה בידים ויהא אסור ליתן לו משום לפנ"ע, והעולם אינם נזהרין, ע' תשובות והנהגות ח"ג ס' רס"ג, וי"ל ע"ז בזה ואכמ"ל. ומ"מ לדינא כתב המנח"ח שם לאסור, ואפי' לעשות ע"י מקרן (projector) שעושה תמונה על הקיר ואינו דבר של ממש, אסור ע"ש. ויש לשאול שאילת חכם.

¹⁴ ע' עטרת פז שם
¹⁵ שו"ת אבני ישפה יו"ד ס' קנ"א, ע"ש טעמו.
¹⁶ בגמ' איתא דגם צורת מזלות אסור, ולפמ"ש הרמ"א בס"ג לענין צורת חמה ולבנה, היינו צורות שמסמלים את אותו מזל כגון צורת תאומים או דגים או שור וכו'. וע' בט"ז סק"יב שמה שמצירין כן במחזורים אסור בגלל זה, והש"ך בנקוה"כ חולק עליו דזה הוה להבין ולהורות דמות.
¹⁷ איתא במכילתא (פ' יתרו) דלא רק צורות אלו אסורים אלא גם כל צורה בהמה חיה ועוף. וע' בהגמ"י דהיינו שאסור לעשותם אבל להשהותם בביתו תלוי אם נעבדים כמותם או לא. והרמב"ן בע"ז שם כתב דכל צורת חיות אסורה משום חשדא אע"פ דמותר לעשותם מה"ת. וע' תוס' שם ד"ה שאני דס"ל דא"א לאסור בשוהיה מה שמתור בע"ז מה"ת, וכ"כ הרא"ש והטור. וע' מ"מ מ"ש ושו"ת מהר"ם בר"ב (דפוס פראג) ס' תנ"י. וע' בר"ן שכתב דמה שאסר הרמב"ן הוה רק באלו שעובדין להם, אבל השאר מותרין לגמרי דאין חשדא. ובאמת כן מוכח ממש"כ הרשב"א בתשו' ח"א ס' ת"ג שרבו הרמב"ן היתר צורות אלו, ע"ש. וע' ביאור הגר"א סק"ל, וע' בבדק הבית

Hakodesh of many Shuls¹⁸. Regarding these type of images, according to most Rishonim, they must be three dimensional to be forbidden, since as we explained, only the Sun and the Moon which appear flat against the sky are forbidden even 2-D.

Effigy of a Human: The third category of forbidden items is creating a sculpture or other form of a human, since we are created in the form of Hashem. The Rambam and others state that only a 3-D form is forbidden. A drawing or portrait is not included. The Raavad and Ramban disagree, and rule that all forms of images are forbidden¹⁹. According to the Rosh an image of a person is only forbidden if the entire body is depicted, the head alone is permitted. Many other Rishonim forbid even just the form of a head²⁰. A profile is permitted since only half the face is visible²¹.

It is permitted to visit a wax museum, if the figures being displayed were created by non-Jews. If they were created by Jews (such as in Eretz Yisrael), it is preferable not to visit, since the creation of the models involved transgressing this prohibition²². Dolls that are intended for children to play with, according to some Poskim, are permitted to own as is. Some Gedolim would destroy a small portion of the doll, such as an ear or the nose, so that it would not be a complete form²³.

Since some Rishonim forbid all sorts of images of a person, even drawings on paper, many Gedolim were scrupulous not to have photographs of people in their home, or have pictures taken of themselves. Additionally, the Mekubalim say that a *רוח טומאה* dwells on images of people²⁴. For this reason, the Chazon Ish did not have any photographs in his house, even those of Gedolim. The Chazon Ish would not permit people to photograph him, except in one instance to help out a Yeshiva financially. The same is said of many other Gedolim²⁵.

In the times of the Gemara, if one found an item with an image of a human on it, one had to suspect that such an item was used for Avodah Zara. Even so, a coin that had such an image was still permissible, since such images on coins were never worshipped²⁶. The same is true regarding coins that have a cross on them (such as in Switzerland), since the coin itself is not worshipped, even though a cross may be²⁷. Even so, some Gedolim were repulsed by any image of a cross, and would avoid even those that are permitted. The Steipler would personally not carry Swiss coins in his own pocket; rather he would give them to someone else to hold. He was so sensitive and disgusted by this symbol of Avodah Zara, that upon moving into his apartment on 10 Rashbam St. he noticed that the electrical pole across the street was shaped in the form of a cross. He promptly drafted a letter to the electric company, requesting them to fix it, which they did shortly thereafter²⁸. Although this level of sensitivity is far loftier than most of ours, it is certainly something to aspire to.

גוט שבת,
מאיר הלוי הלמן
פעיה"ק תובב"א

(להב"י) שהרשב"א חזר מדבריו בסימן קס"ז שהתיר, וס"ל דאסור משום "לא תעשון". וצ"ע דלכאורה מבואר שם בתשובה דרך חזר בו משום שלא ידע שהיה בזמן מסוימת, ואסור משום "לא תעוננו", ע"ש היטב וצ"ע ואכמ"ל. בשו"ע ס"ו וכן ברמב"ם פסק דשאר צורת חיות מותרים אפי' בולטין, אולם ביד אפרים הביא מס' בעי ח"י (מבעל כנה"ג) יו"ד קע"ה, ורדב"ז ס' ק"ז, ומב"ט ח"א ס' ל', שיש להחמיר גם בשאר צורות אם הם שלמים לגמרי. וע' בש"ך (סק"ל) בשם הב"ח בקו"א שאסר לעשות צורת שור או אר"י כיון שהם מזלות ג"כ. (ובודאי זהו דלא כהרשב"א הנ"ל ע"ש). והש"ך חולק וס"ל דרך כל י"ב המזלות ביחד אסורי ולא א' מהם לבד. וע' אג"מ יו"ד ב' ס' נ"ה) שכתב דשיטה מופרכת היא, דאם כדברי הב"ח יאסר גם לעשות מאזניים ודלי שהם ג"כ מזלות, וזה ודאי לא שמענו ולא ראינו. וראה עוד תוס' יומא נ"ד ע"א ד"ה כרובים באריכות.¹⁸ ע' ב"י ע"פ המכילתא הנ"ל שאסר לעשות צורת האריות בראש ביה"כ"נ משום "לא תעשון", ובהגה' אשר"י בשם רבינו אליקים אסר בלא"ה משום שנראה כמשתחוה להם, ומשמע דכל ציור אסור אפי' של אילנות. בבית לחם יהודה (ס' קמ"א) החמיר מאד כרבינו אליקים דכל המקיל עתיד ליתן את הדין, וכן בברכ"י. וכן נראה סוף דעתו של הב"י, ע' באבקות רחל ס' ס"ג. אולם ע' לעיל מש"כ בשם הגר"א וחכמ"א והנצי"ב דבזה"ז אין חשדא, ולכאורה ה"ה כאן, וע' אג"מ יו"ד ב' ס' נ"ה דאין להחמיר בכ"ז, דאפי' מה שהחמיר הברכ"י אינו אלא בביה"כ"נ ואפי' בזה אין להחמיר במקום שלא נהגו, וכן עמא דבר. וע"ע שו"ת חת"ס ח"ב יו"ד ס' קכ"ט ודברי יציב יו"ד ס' ל"ח, ובס' טעמי המנהגים עמ' ע' בהג"ה. ואין לעררב ענין זה בענין תפילה כנגד ציורים הנזכר באו"ח ס' צ' סכ"ג, דאם עומד ומתפלל כנגד ציורים מבטל כוונתו וכן כנגד מראה, ע"ש ברמ"א ומ"ב, שהיא ענין אחרת ואסור רק כנגדו ממש, אבל אם הם למעלה מקומתו מותרים ע"ש.

¹⁹ רמב"ם הל' ע"ז פ"ג הי"א ובראב"ד שם, רמב"ן ע"ז מ"ג, ע' לעיל מש"כ בכל זה. ובעזה"י מצאתי חבר להרמב"ם באבן עזרא (במדבר פ"ב פ"ב) כשמתאר צורת הדגלים של השבטים, פי' האב"ע שדגלו של ראובן היה עליו צורת אדם מכח דרש של דודאים (שהיו פרחים בצורת אדם, ע' אב"ע שה"ש פ"ז פ"ד), וצ"ל דכיון שלא היה בולט מותר. ²⁰ רא"ש שם בכל הצלמים כתב דרך כל הגוף אסור ולא הראש לחוד, ובתוס' (יומא נ"ד ע"ב בשם מהר"ם) והר"ן כתבו דגם הראש לחוד אסור, ע' שו"ת מהר"ט יו"ד ס' ל"ה. והובא ב' דעות בשו"ע ס"ז, וכתב הרמ"א דנוהגין להקל, אולם הש"ך כתב דהחמיר תע"ב, וכן בחכמ"א כלל פ"ה ס"ד.

²¹ ש"ך יו"ד קמ"א ס"ק כ"ה.
²² שו"ת אבני ישפה שם ענף ג' בשם גאון אחד שליט"א משום חילול ה' ומסייע לידי עוברי עבירה. וכ"כ בס' תשובות והנהגות ח"ג ס' רס"ג.
²³ ע' יביע אומר ח"ג יו"ד ס"ח יח"ד ח"ג ס' ס"ד שהתיר מטעם שהם עשויי לשחוק בעלמא. אולם בארחות רבינו ח"א עמ' רכ"ט איתא שהסטייפלער הקפיד לפגמם. וע' מהר"ט שם ומשיב דבר ח"ב ס' י"א.

²⁴ ע' יסוד ושורש העבודה שער הכולל פ"ה בשם הזוהר, ויערות דבש ח"א דרוש ב'.
²⁵ ארחות רבינו ח"א עמ' ר"ג, ומטעם זה לא עשה לעצמו תעודת זהות וכן מסופר על החפ"ח שלא עשה דרכו עד שהיה מוכרח לצאת לעניני אגודת ישראל. וכן מסופר על המהר"י אסאד שהקפיד מאד שלא יצלמוהו, ואחר מותו הליבושוהו וצלמוהו ב' בנ"א, ונענשו קשות על מעשה זו. וכן הקפיד ע"ז זקני הגר"ד מוירצברג צ"ל, ע' כתבי הגר"ד מוירצברג בתולדות ס' נ"ט, וביד הלוי ח"א יו"ד ס' ס'. וע"ע בשאלת יעב"ץ ח"א ס' ק"ע ודברי מלכיאל ח"ג ס' נ"ח. ולמעשה מנהג העולם היא להקל מאד בזה ונתיחד הקפדה זו למנהג חסידים ויחיד סגולה, ונהרא נהרא ופשטי', ע' מש"כ הגר"מ שטרנבוך שליט"א בס' תשובות והנהגות ח"ג ס' רס"ג. ולענין אם מותר לצלם אדם כנגד רצונו, ע' שו"ת שלמת חיים ח"ב ס' י"ט שהתיר, וע' מש"כ בזה במשנה הלכות ח"ז ס' ק"ד. ופשטו דמ"מ אינו מן הנימוס, ובפרט לגדולים ות"ח. ודרך אגב ע' בתפא"י על משניות סוף מס' קידושין שהביא מעשה מעניינת שצילמו את משה רבינו ע"ה בלא יודעים והביאו התמונה למלך עכו"ם לראותו, ע"ש, וכע"ז הובא בשיטמ"ק נדרים ספ"ג, ע"ש.
²⁶ בע"ז שם מחלק בין אם מצא כלים מבזים ועליהם צורה לבין כלים חשובים, והרא"ש והר"ח והגה"א אשר"י גרסו שם דמבזין היינו מטבעות, דאין דרך לעובדם.
²⁷ ע' בב"ח מש"כ בענין שתי וערב, ובב"י בשם רי"ו והרשב"א והר"ן דיש להחמיר בהם אפי' על הכלים (מכובדים). ובבדק הבית הוסיף דאם דרך לעבדם אפי' על מבזין אסורים, ומ"מ מטבע עצמה אינו נעבד מותר.
²⁸ ארחות רבינו שם עמ' ר"ב, וכן הקפיד מאד ע"ז הגר"ח מוולאזין.